

De draagbare dood

MEDIA
ARTS
DESIGN
faculty

een samenwerking
tussen KHLim en PXL

De draagbare dood

Machteld Lambeets
Master in de beeldende kunsten
Object & Jewellery
2013-2014

Begeleiders: David Huycke en Hannah Joris

*God geeft den tijd bij dag en jaar,
ach neen, bij kleine tikskens maar,
en 't laatste tikske komt aleeer
me n't peist of weet, eilaas, te zeer!
De wijzer wijst elke uur en tijd
maar de uur niet dat gij schuldig zijt
te sterven! Zijt dus voorbereid,
de wijzer wijst naar de eeuwigheid.*

*Guido Gezelle 1880
Uurwerkmaker.*

Voorwoord

Een artikel is een belangrijke ondersteuning van het praktijk werk en vol goede moed begon ik eraan om iets aan de kunsten en andere mensen bij te dragen. Al snel bleek echter dat gedachten op papier zetten niet zo gemakkelijk is en af en toe sloeg de twijfel toe. Gelukkig werden die momenten afgewisseld met dagen waarop plots de hemel leek op te klaren en gedachten zich helder aftekenden tegen de blauwe lucht.

Dit proces was er eentje van lange adem dat niet zelden werd verlicht door de steun vanuit mijn omgeving. Daarom dank ik hier graag een aantal mensen. Eerst en vooral, misschien een beetje tegen de traditie in, mijn klasgenoten An, Anneleen, Kenny en Noana, omdat zij de voorbije vier jaar tot een fantastische tijd hebben gemaakt en ik dit jaar steeds op hun expertise, optimisme, gekheid en oppeppers kon rekenen.

Natuurlijk wil ik ook al onze vakleerkrachten danken en in het bijzonder mijn begeleider David Huycke, die me door het moeilijke begin loodste. Daarnaast ben ik Hannah Joris dankbaar voor de vele goede gesprekken, waardevolle waarnemingen en het aanreiken van interessante literatuur. Ook Tom Lambeens wil ik danken voor de talrijke gesprekken en zijn hulp met het uitkristalliseren van chaotische gedachtelijnen. Stan Hendrickx voor zijn begeleiding en Joannes Késenne voor het ter hand stellen van interessante literatuur.

Ten laatste zijn er natuurlijk de mensen die me allerlei andere manieren gesteund hebben. Zo was het vertrouwen van mijn ouders en het nauwlettende oog voor details van mijn zussen van onschatbare waarde. Ik ben dankbaar voor de welwillendheid van Nele en Myrthe, die mijn schrijfsels tot in detail nagekeken hebben en alle anderen waarmee ik waardevolle gesprekken heb gehad rond mijn thema en andere grote levensvragen.

Abstract

'De draagbare dood' is een artistiek onderzoek, waarbij de houding van de mens tegenover de dood centraal staat. Het stelt dat een vergankelijkheidsbesef de mens kan begeleiden in het leven. De dood maakt het leven namelijk waardevol maar het leven maakt eveneens de dood kostbaar. De juwelen als resultaat van dit onderzoek trachten het fundament van de mens als vergankelijk wezen aan te raken. Door fragiliteit en tegenstellingen in de objecten ontstaat er een spanning tussen een zwaarmoedige en hoopvolle benadering. Een sfeer die aanzet om over onze vergankelijkheid na te denken en zorg te dragen voor het kostbare leven dat ons geschonken is.

'Wearable Death' is an artistic study of the attitude of man towards death. It states that a consciousness of impermanence can guide man in life. Death makes life all the more valuable as likewise, life makes death more precious. The jewellery, as a result of this study, attempts to touch the foundation of humankind as an impermanent being. Through fragility and contradictions in the objects, a tension between melancholia and hope arises. It is a sphere that encourages us to think about our impermanence and to cherish the precious life that is given to us.

Inleiding

“Elkeen leeft met de zekerheid dat hij zal sterven, maar blijft tegelijkertijd weerstand bieden aan het idee dat er een dag komt, waarop hij of zij er niet meer zal zijn.” Gerit Vanden Bosch.¹

Op een dag besta ik niet meer.

De dood staat ons allemaal te wachten, geen enkel mens kan hier onderuit. Toch lijkt het alsof onze maatschappij, mezelf inbegrepen, hier niet vaak bij stilstaat. We zijn nu minder vertrouwd met de dood en dat weerspiegelt zich in onze manier van rouwen.² De rouw is niet meer zichtbaar in het dagelijkse leven; we mijden gesprekken met nabestaanden,³ rouwenden krijgen maar een paar dagen de tijd om hun verdriet te verwerken en er wordt van hen verwacht dat ze hun functie in de maatschappij weer zo snel mogelijk opnemen. Deze waarnemingen, die ik als problematisch ervaar in onze maatschappij, zetten me aan om de rouw en in het bijzonder onze houding tegenover deze periode dieper te onderzoeken. Want de dood is de aanzet van het rouwen en alle gevoelens die plots opduiken bij het verlies. Hoewel ik geïnteresseerd was in de rouw als fenomeen, kon ik de rouw niet onderzoeken zonder bij de dood uit te komen, aangezien onze houding ten opzichte van de dood de rouw mee bepaalt. Deze houding bleek uiteindelijk belangrijker te zijn dan de rouw, waardoor dit een onderzoek werd naar een houding ten aanzien van de dood. Mijn onderzoek is een streven geworden naar werk dat bij de dood, onze dood stilstaat en dat als ‘memento mori’-symbool⁴ in ons dagelijks leven kan fungeren.

Maar een onderzoek schrijven dat handelt over het concept de dood is gemakkelijk, de dood is maar een afstandelijk begrip zolang je niemand uit je naaste omgeving verloren hebt. Enkel door de rouw kom je er persoonlijk mee in aanraking, want de rouw is de periode waarin de mens de dood pas werkelijk beleeft door het verlies van een geliefde.⁵ Ikzelf heb, naast mijn grootmoeder, nog geen andere naaste verloren die me zeer na aan het hart lag. Toen zij een paar jaar geleden op sterven lag, kwam ik tot het inzicht dat ik niet zeker wist hoe ik hoorde te reageren en hoe ik mezelf wou uitdrukken. Rouwen is een universeel gegeven en toch gaat iedereen op zijn eigen unieke manier om met het verdriet. Doorheen de geschiedenis van de psychologie heeft men naar verklaringen en omschrijvingen gezocht om de rouw te definiëren.⁶ Hierover uitweiden zou echter te ver van mijn doel afwijken, want uiteindelijk zijn er teveel verschillende verklaringen van het rouwproces. De laatste jaren is men het in de psychologie echter erover eens geworden dat de rouw individueler wordt beleeft en veel verschillen kunnen plaatsvinden tussen mensen.⁷ Toen mijn grootmoeder overleed, zei mijn verstand evenwel dat ik verondersteld werd om overspoeld te worden door heftige emoties. Ik had het gevoel dat mijn omgeving niettemin een bepaald gedrag van me verwachtte. Maar ik kon amper bevatten dat een persoon voor goed uit mijn leven was verdwenen. Plotseling bleven er enkel objecten en foto's over om haar herinnering levend te houden. De dood van mijn grootmoeder was het moment waarop ik voor eerst

---

¹ Vanden Bosch, G. (1991) *Hemel hel en vagevuur*.

² Somers, P. (1997) *Gebroken wit*.

³ Somers, P. (1997) *Gebroken wit*; Kübler-Ross, E. en Kessler, D. (2006) *Over rouw*

⁴ Memento mori is Latijns voor: Gedenk dat je zal sterven.

⁵ Welten, R. (2011) Een plaats voor de dood in het leven.

⁶ Zie bijvoorbeeld: Kübler-Ross, E. en Kessler, D. (2006) *Over rouw*; Stroebe, M. en Schut, H. (1995) *The Dual Process Model of Coping with Loss*; Neimeyer, R. A. (1998) *Lessons of Loss*.

⁷ Palliatieve zorg Oost-Vlaanderen. (2008-2014) *Rouwzorg*.

echt lang stil stond bij de sterfelijkheid van mensen en bij mijn houding ten opzichte van de dood. De rouw waarmee ik te maken kreeg, bleek niet simpelweg de periode waarin ik het verlies en de afwezigheid van mijn grootmoeder leerde te verwerken. Het werd een veel complexere, mede doordat ik geconfronteerd werd met de eigen sterfelijkheid en de angst dat iedereen rondom mij hetzelfde te wachten staat, zonder dat we weten wanneer het zo ver is. Daarom bespreek ik eerst de relatie tussen de mens en de dood om over te gaan naar hoe we vandaag de dag omgaan met de dood en zijn gevolgen. Hierop volgt mijn artistiek werk en de bespreking hiervan.

De mens en zijn houding jegens de dood.

“De beschaving van een volk wordt bepaald door de wijze waarop ze met haar doden omgaat”
Pericles.⁸

In de loop van de geschiedenis heeft de mens vele verschillende houdingen aangenomen ten aanzien van de dood. Deze houding betekent een belangrijk verschil in de levenswijze en bepaalt daardoor mede onze identiteit.⁹ Ik begin bij de Grieken om me zo een weg te banen doorheen de geschiedenis van het Westen, op zoek naar een houding voor mezelf tegenover deze overal aanwezige dood. Deze zoektocht heeft daarnaast ook als doel me te helpen met het concretiseren van mijn gedachten en een basis van kennis op te bouwen omtrent de dood.

In de klassieke oudheid waren er twee grote opvattingen over de dood, die elkaar contrasteerden. Epicurus, een Griekse filosoof, bande de dood uit het leven met de spreuk: *“Als ik er ben is de dood er niet en als de dood er is ben ik er niet.”*¹⁰ De epicuristen zagen de dood namelijk als een louter fysisch verschijnsel, aangezien de mens uit atomen is gemaakt. Daardoor moest de mens ook geen schrik hebben van de dood en hoefde men er bijgevolg niet bij stil te staan.¹¹ Seneca, een Romeins filosoof een paar eeuwen later, de waarde van het leven net door naar de dood te kijken en daardoor het leven waardevoller aan te pakken.¹² Door de sterfelijkheid in gedachten te houden, ging men namelijk werkelijk leven. Het christendom zorgde in de middeleeuwen geleidelijk aan voor een ommekeer in de houding jegens de dood en ook het leven. Door het geloof in het eeuwige leven na de dood in een hemels paradijs, werd het aardse leven plots helemaal anders beleefd. De christenen in de middeleeuwen werden verwacht hun leven op aarde in teken te stellen van het bemachtigen van een toegangskaartje tot het hemelrijk.¹³ Daarvoor was het noodzakelijk om goed te leven, want pas na de dood werd er over je lot beschikt door God.¹⁴

Het maakte dat het leven maar ook de dood heel anders ervaren werden, aangezien men zich kon voorbereiden op het leven na de dood. Zo werd er veel aandacht geschonken aan de biecht en zielsrust voor het sterven.¹⁵ Dat de dood anders beleefd werd, kwam natuurlijk niet alleen door de godsdienst. In de Middeleeuwen werd de mens bijvoorbeeld geplaagd

---

⁸ Pericles, een Griekse wijsgeer geciteerd in: Somers, P. (1997) *Gebroken wit*.

⁹ Verhaeghe P. (2012) *Identiteit*.

¹⁰ Epicurus. (341-270 v.C) *Over de natuur en het geluk*.

¹¹ Epicurus. (341-270 v.C) *Over de natuur en het geluk*.

¹² Seneca, L. A. (4 v.C.-65 n.C) *Dialogen. Seneca, Lucius Annaeus*.

¹³ Bleyen, J. (2004) *De boom valt zoals hij helt*.

¹⁴ Vanden Bosch, G. (1991) *Hemel hel en vagevuur*.

¹⁵ De Geus, B. e.a. (1985) *Een scone leerlinge om salich te sterven*.

door vele ziektes, zoals de pest, waarvan men nog niet wist hoe deze ontstonden en zich verspreidden. Sterven was, door onwetendheid en gelovigheid, in die tijd Gods wil. De 'artes moriendi' verkondigde aan de mensen: "Leer sterven en ge zult leren leven."¹⁶ De mens heeft de uitdaging om met de begrensdheid van het leven te leren leven, men moet dan ook manieren vinden om verklaringen en bevredigende antwoorden te vinden. Het Christendom vond deze in het leven na de dood, het hemels paradijs.

De vanitas¹⁷ die in de 16^e en 17^e eeuw een belangrijk thema werd in de kunsten herinnerde de mens aan de vergankelijkheid. Daarvoor gebruikte men symbolen zoals een zandloper, schedels, kaarsen of bloemen om de mens aan de beperkte tijd te herinneren die men hier op aarde heeft.¹⁸ Vanitas was een thema in de kunsten, met name in de schilderkunst en juweelkunst. In navolging van de vanitas gedachte, kwamen ook 'memento mori' ringen (Fig. 1) in de middeleeuwen in de mode. Zij droegen vaak letterlijk de boodschap "Gedenk dat je zal sterven" met zich mee. Door het veelvuldig gebruik van skeletten en teksten over de naderende dood, was de dood dagelijks zichtbaar aanwezig.¹⁹ Toch stond alles, hoewel men de eindigheid van het leven verkondigde, nog steeds in teken van de eeuwigheid, een leven na de dood. Dit in contrast tot bijvoorbeeld de opvattingen in de klassieke oudheid, waarbij de dood als einde werd gezien van alles. Tegen de 17^e eeuw fungeerden de memento mori ringen steeds minder als waarschuwingen voor de eindigheid van het leven en bleef de herinnering aan de overledenen als duidelijkste teken over.²⁰

Fig. 1
Gold mourning ring, 1673
Gold.

¹⁶ De Geus, B. e.a.(1985) *Een scone leerlinge om salich te sterven*.

De artes moriendi waren boeken waarin men verkondigde hoe men met de dood het beste kon omgaan. Dit uit christelijke overtuigingen en met zielsrust in vooruitzicht. Zo was de stervensbegeleiding een belangrijk moment in het leven van de mens, omdat de kerk de stervende zijn zonden vergaf en hem met een gerust hart kon laten sterven.(Voor meer informatie zie; De Geus, B. e.a.(1985.) en Somers, P. (1997) *Gebroken wit*).

¹⁷ Vanitas is het Latijnse woord voor ijdelheid en leegheid. Het was de benaming voor een genre in de kunsten van voorstellingen met voorwerpen die herinneren aan de dood. Voor meer informatie zie onder meer de schilders Pieter Claesz, Harmen Steenwijck en het Mauritshuis. (g.d.) *Pieter claesz. Vanitas stilleven..*

¹⁸ KMSKA. (g.d.) *Vanitas*

¹⁹ The National Gallery. (g.d.) *Memento Mori*.

²⁰ Scarisbrick, D. (2007) *Rings. Jewelry of Power, Love and Loyalty*.

In de 19^e eeuw was er een ware opleving van de rouwjuwelen dankzij Queen Victoria van Engeland.²¹ Toen zij rouwkledij begon te dragen, na het overlijden van haar gemaal in 1861, werd het dragen van rouwkledij al snel populair bij de hele bevolking. Rouwkledij en bijhorende accessoires werden zelfs een sociaal voorschrift, die bepaald werd door talloze regels. Rouwjuwelen hadden in die tijd drie hoofdfuncties, waarbij de herinnering aan de dode de belangrijkste was. Daarnaast was de memento mori gedachte nog steeds aanwezig en werden rouwjuwelen een statussymbool.²²

Door de geleidelijke opkomst van de wetenschap in de late middeleeuwen, verloor het geloof zijn greep op de verklaring van de wereld en de dood. Hierdoor kon er ook een verandering plaatsvinden in het doodsbesef van de mens. Darwin's bevindingen over het ontstaan van de mens ondermijnden in de 19^e eeuw het geloof omdat het een andere verklaring voor de mens gaf dan het scheppingsverhaal.²³ De verlichting in de 19^e eeuw, was een periode waarin men de rede en de wetenschappelijke kennis hoog in het vaandel droeg. Volgens Paul Verhaeghe kwam de wetenschap in die tijd voor sommigen zelfs op de plaats van religie te staan.²⁴ De Duitse filosoof Friedrich Nietzsche bracht, een halve eeuw later, de grootste schade toe aan de religie door zijn uitspraak: "God is dood."²⁵ Daarmee zette hij het tijdsperk in waarin het grootste geloof in het Christendom afnam. De mensen moesten geleidelijk aan zelf uit de vele godsdiensten en opvattingen, hun keuze maken. Wat ik als problematisch ervaar, want aangezien we nu zoveel hebben om te geloven, is het moeilijk om te weten wat waarheid of een rustgevend zekerheid bevat.

Rede als denkmodel voor de mens, leek in de verlichting een goede keuze want het bood verklaringen voor het kwade in de wereld. Men kon ziektes, rampen en ook de dood bestrijden met wetenschappelijke kennis.²⁶ Tegen de 20^e eeuw werden ziekenhuizen als een plaats van genezing beschouwd, terwijl men naartoe ging en niet meer levend buitenkwam. Tegen de 20^e eeuw werd het bestrijden en uitstellen van de dood de voornaamste taak van dokters.²⁷ Dit heeft geleid tot het idee dat de dood samenhangt met ouderdom.²⁸ Omwille van de langere levensverwachting is onze houding ten opzichte van de dood veranderd: mensen staan nu een langere periode in het leven niet stil bij de eindigheid van ons leven. Hierbij komt nog eens dat taken die bij de dood en een sterfgeval horen, zoals de palliatieve zorgen en het balsemen van het lichaam, verschuiven naar professionele omgevingen.²⁹ Dit lijkt een verbetering te zijn, maar we creëren erdoor een grotere afstand met de dood, aangezien we hem uit handen geven evenals we nog steeds denken de dood ooit te kunnen overwinnen.

Wat nu overblijft is het christelijk denkpatroon over de dood en het leven gemengd met onze kennis van de wetenschap die alles probeert te rationaliseren. Want ook al lijkt de religie geen belangrijke plaats meer beschoren in onze maatschappij, zijn invloed zindert

---

²¹ Nuala, D. (g.d.) *Mourning jewellery.*; Regan, H. (2008) *Loved Ones Remembered Through Mourning Jewellery.*

²² Nuala, D. (g.d.) *Mourning jewellery.*

²³ Verhaeghe, P. (2012) *Identiteit.*

Voor meer informatie omtrent de evolutieleer van Darwin zie: Wyhe van, J. (2002) *Darwin online.*

²⁴ Verhaeghe, P. (2012) *Identiteit.*

²⁵ Nietzsche, F. (1882) *De vrolijke wetenschap.*

²⁶ Bleyen, J. (2004) *De boom valt zoals hij helt.*

²⁷ Howarth, G. (2000) *Dismantling the boundaries between life and death.*

²⁸ Spruit, R. (1986) *De dood onder ogen.*; Bleyen, J. (2004) *De Boom valt zoals hij helt.*

²⁹ Bleyen, J. (2004) *De Boom valt zoals hij helt.*; Somers, P. (1997) *Gebroken wit.*

toch na in ons denken en doen vandaag de dag.³⁰ Samengevat denk ik dat we nog steeds willen geloven in het eeuwige leven, of dit nu verlengd wordt door de wetenschap of het hiernamaals is niet van belang. Ik sluit me echter aan bij de filosofen en anderen die de mensheid met de begrensdheid van het leven willen laten leren leven. Het is een moeilijke, haast onmogelijke taak zo lijkt. Maar waarom is het zo moeilijk voor de mens om in te zien dat de kwaliteit van zijn leven door zijn houding tegenover de begrenzing van het leven bepaald wordt?³¹ Zoals Octavio Paz, een Mexicaanse schrijver en poëet zei: “*Wanneer de dood wordt ervaren als een deel van het leven zelf, is ze ook elke dag aanwezig als motief voor dankbaarheid en als uitdaging.*”³²

Rouw en ons vergankelijkheidsbesef

“*Men denkt aan de dood in het algemeen om niet aan de eigen dood te hoeven denken.*” Cornelis Verhoeven.³³

We zijn in het nu aangekomen waar onze hedendaagse maatschappij nog steeds problemen heeft met het vinden van een houding ten aanzien van de dood. Dat de dood is een absoluut taboe is in onze hedendaagse maatschappij, wordt door de meeste mensen geloofd. Men is er niet meer vertrouwd mee, hij wordt uitgesteld, men kan er niet over praten en ga zo maar voort.³⁴ Toch wordt er in de media meer dan ooit over thema's gepraat in verband met de dood, zoals zelfdoding, euthanasie, palliatieve zorgen en veel meer. In dat opzicht lijkt er dan ook geen sprake van een taboe.

Maar met de gevoelens die hiermee gepaard gaan, zowel vóór als na de dood, kunnen we minder goed omgaan, daar verkiezen we zwijgzaamheid boven een zwaarmoedig gesprek.³⁵ Dit verklaart Jan Bleyen mede door de, door de media afgebeelde, theatrale dood, een afstandelijke dood die we zonder betrokkenheid buiten onszelf kunnen plaatsen en vergeten.³⁶ Een sterfgeval dicht bij je wordt echter intiem en werkelijk beleefd. Plots staat de dood vlak bij je en die gedachte kan onze hedendaagse samenleving niet verdragen.³⁷ Sociaal gezien is de dood overal en altijd een moeilijk te bevatten gebeuren geweest.³⁸ Toch bestond er al in de 16^e eeuw de overtuiging dat mensen die vaak over doodgaan nadenken er ook gemakkelijker mee omgaan.³⁹ Mensen die in aanraking komen met nabestaanden hebben schrik van de hevige gevoelens en hun rechtstreekse link met de dood.⁴⁰ Men weet zich geen raad met de gevoelens van de ander, noch met de gevoelens die bij zichzelf worden opgeroepen door met de dood in aanraking te komen. Daardoor is de rouw tegenwoordig een persoonlijk en vaak eenzaam proces.⁴¹ Toen mensen nog rouwkledij droegen, was het duidelijk wie in de rouw was. Men kon het zien en dit had als gevolg dat de rouw een meer

---

³⁰ Verhaeghe, P. (2012) *Identiteit*.

³¹ Cuvelier, F. (1990) *Leven met dood en begrenzing*.

³² Geciteerd in: Somers, P. (1997) *Gebroken wit*.

³³ Cornelis Verhoeven, een Nederlands filosoof en hoogleraar, geciteerd in: Somers, P. (1997) *Gebroken wit*

³⁴ Spruit, R. (1986) *De dood onder ogen*.; Somers, P. (1997) *Gebroken wit*.; Kellehear, A. (1990) *Dying of cancer*.

³⁵ Somers, P. (1997) *Gebroken wit*

³⁶ Bleyen, J. (2004) *De boom valt zoals hij helt*.

³⁷ Ariès, P. (1987) *Het uur van onze dood, Duizend jaar sterven begraven, rouwen en gedenken*.

³⁸ Bleyen, J. (2004) *De boom valt zoals hij helt*.

³⁹ Somers, P. (1997) *Gebroken wit*.

⁴⁰ Ariès, P. (1987) *Het uur van onze dood, Duizend jaar sterven begraven, rouwen en gedenken*.

⁴¹ Norbert, E. (1984) *De eenzaamheid van stervenden in onze tijd*.; Spruit, R. (1986) *De dood onder ogen*.

publieke aangelegenheid was. Mensen konden hun medeleven tonen, gepaster reageren in situaties en hadden de mogelijkheid om troost te bieden indien mogelijk.⁴² Nu leven we in een maatschappij waar het verdriet van anderen ons stoort, we willen het aanpakken en zo snel mogelijk oplossen, om niet aan met eigen verdriet te moeten stil staan.⁴³ Toch heeft het delen van verdriet een helende werking.⁴⁴ Zoals het gezegde luidt: “*Gedeelde smart is halve smart*”. Niemand kan de pijn wegnemen, maar de pijn kan wel dragelijker worden of gemakkelijker te verwerken.

De verdringing van de dood,⁴⁵ die reeds lange tijd gaande is, heeft dan ook geen positieve gevolgen. Het boek ‘*Een verlangen naar ontroostbaarheid*’ van Patricia de Martelaere handelt over de rouw, het nut en zelfs de positieve kant ervan.⁴⁶ De gedachte aan de dood die op iedereen staat te wachten is niet enkel zwaarmoedig maar bevat een lichter gedeelte. Door de dood in het verschiet te houden, moet je als mens over het leven nadenken en meer genieten van elk moment en vooral van de mensen die je om je heen lief hebt in plaats van tijd te verspillen aan onbelangrijke dingen. Patricia de Martelaere leefde in het voortdurende besef dat ze ieder half uur dood kon zijn, niet om daar moedeloos door te worden maar omdat de dood haar raadgever was om het leven beter te beleven.⁴⁷ Door met deze thematiek bezig te zijn, heb zelf ik vaak gedacht aan de dood. Maar daardoor stond ik net vaker stil bij het leven, want de dood heb ik in tegenstelling tot het leven niet in de hand, ik kan enkel beseffen dat ik hem niet ontwijken kan. Ik ontwikkelde de neiging om meer te genieten van alledaagse momenten en mijn familie en vrienden en hoe onnodig het is dat we tegenwoordig zo gehaast leven. De ene opdracht is gedaan en we rennen al naar de andere. In die gehaaste levensstijl komen we vaak niet in aanraking met de dood voor een langere periode, wat ervoor zorgt dat de meesten onder ons niet stil staan bij onze vergankelijkheid.

De rouw en de dood zijn thema’s die naar de privésfeer zijn verschoven⁴⁸ terwijl ze vroeger het dagelijkse leven domineerden door hun visuele aanwezigheid via rouwkledij en bijvoorbeeld vanitas taferelen. Juwelen kunnen de dood of onze vergankelijkheid weer zichtbaar maken in de maatschappij. Het zijn kleinschalige objecten die mensen op hun lichaam dragen. Juwelen zijn zowel intieme als publieke objecten door hun plaatsing op het lichaam. Ze verbinden als het ware de privé en publieke ruimte met elkaar door de interactie aan te gaan met anderen.⁴⁹ Aangezien de onzichtbaarheid en verdringing van de dood problematisch blijken te zijn, zijn juwelen het perfecte medium om dit trachten te vatten of grijpen. Juwelen verplaatsen zich doorheen de maatschappij en bevatten hierdoor een communicatieve rol, mensen brengen een boodschap met hun juwelen over en de toeschouwers kunnen er betekenissen uit aflezen. Zo kunnen juwelen bijvoorbeeld informatie geven over de status van de drager of zijn interesses en waardes, maar ook meer symbolische boodschappen worden overgebracht.⁵⁰ Objecten en ook juwelen zijn betekenisdragers omdat ze door hun specifieke vorm en materie connotaties kunnen oproepen. Maar dat maakt eveneens dat we hen niet louter als objectieve objecten gaan

---

⁴² Nemetschek, M. (2006) *Gelukkig de treurenden, want zij zullen getroost worden*.

⁴³ Kübler-Ross, E. en Kessler, D. (2006) *Over rouw: de zin van de stadia van rouwverwerking*.

⁴⁴ Kübler-Ross, E. en Kessler, D. (2006) *Over rouw: de zin van de stadia van rouwverwerking*.

⁴⁵ Ariès, P. (1987) *Het uur van onze dood, Duizend jaar sterven begraven, rouwen en gedenken*.

⁴⁶ Martelaere de, P. (1993) *Een verlangen naar ontroostbaarheid*.

⁴⁷ Martelaere de, P. en Offermans, C. (1998) *Interview met Patricia De Martelaere*.

⁴⁸ Smilde, M. (2011) *Raarhoek*.; Spruit, R. (1986) *De dood onder ogen*.

⁴⁹ Bracke, E. (2013) *Interview: The Wilde Things*.

⁵⁰ Underwood, T. (2011) *Essential Adornment: Why Jewellery is Important in Society*.

beschouwen. Objecten zijn niet enkel een levenloze materie, ze bevatten een bezieling door hun plaats in ons leven en doordat we hen gaan associëren met gebeurtenissen, plaatsen, maar eveneens met mensen. Hierdoor kunnen ze ons comfort brengen en zelfs emoties opwekken.⁵¹ Foto's en bezittingen van een overledene doen dit door hun link met de persoon, waardoor ze niet levenloos zijn, maar als het ware een deeltje van die persoon bevatten.⁵² Op hun manier houden ze de afwezige aanwezig in ons leven, door de herinneringen die eraan vasthangen en gaan ze als een subject fungeren in plaats van een dode materie.⁵³ Juwelen worden dicht op het lichaam gedragen, waardoor de band met de drager het belangrijkste is. Ook voor mij persoonlijk is deze band het belangrijkste, aangezien de drager de betekenis van het juweel weet en zich, door het te dragen als het ware associeert met de gedacht die het object uitdraagt. Daardoor gaat vooral de drager via de juwelen aan zijn vergankelijkheid denken en zijn de mensen rondom hem van minder belang als het aankomt op het begrijpen van de juwelen, aangezien dit besef hem sterkt in zijn houding tegenover het leven.

De juwelen kunnen als symbolen optreden van onze vergankelijkheid hier op aarde. Deze wetenschap is niet helemaal negatief. Ik besef dat het voor mij gemakkelijk is om te verkondigen dat we het positieve in de dood moeten zien, maar natuurlijk is dit gemakkelijker gezegd dan gedaan. Op een dag was ik met mijn moeder aan het praten over de waarde van een vergankelijkheidsbesef, toen ze me antwoordde dat ze blij is om niet dagelijks de dood te overpeinzen. *“Ik zou niet meer zonder zorgen zijn.”* zei ze me, *“Dan zou ik elk moment van de dag schrik in angst leven dat er jullie iets overkomt.”* Dit is een reden waarom velen liever niet aan de dood denken, maar door niet aan de dood te denken, vermijden we in mijn ogen om, via de dood, over het leven na te denken. De dood mag dan wel het einde van het leven zijn, hij kan het begin betekenen van een nieuw levensbesef.

---

⁵¹ Schwenger, P. (2006) *The Tears of Things. Melancholy and Physical Objects.*

⁵² Belting, H. (2001) *An Anthropology of Images.*

⁵³ Schwenger, P. (2006) *The Tears of Things. Melancholy and Physical Objects.*

De draagbare dood

“Death had first been an image, and it will ever remain an image, since we do not know what death really is.” Gaston Bachelard⁵⁴

Ik zal in dit hoofdstuk mijn werk aan de hand van twee begrippen ‘Lichte zwaarte’ en ‘Volle leegte’ onderverdelen. Het zijn twee titels die onderling een tegenstelling bevatten en toch vertonen ze overeenkomsten: iets lichts kan ook iets leeg zijn en een zwaarte kan samenhangen met vol zitten. Het is moeilijk om een eensluidende visie rond de dood te formuleren, want de dood blijft een moeilijk concept om te vatten. Zoals Elizabeth Hallam en Jenny Hockey in hun boek ‘Death, Memory & Material Culture’ beschrijven, is de dood een veld van ervaringen dat niet gekend kan worden in de directe zin van het woord. Het kan enkel uitgebreid en omschreven worden door middel van metaforen en culturele representaties, zoals rouwjuwelen een voorbeeld zijn van zulke representaties.⁵⁵ Het is tegelijkertijd een fenomeen waar mensen liever niet bij stil staan en toch door aangetrokken worden. Zo is de dood in de kunsten alom vertegenwoordigd als thema en beeld. Het is iets wat ons fascineert, maar wat ons langs de andere kant afkeer bezorgt, want die dood beëindigt het leven dat we kennen en laat het ongekende beginnen. Volgens Georges Bataille, een Franse filosoof uit de 20^e eeuw, is het leven een bijproduct van de dood met als gevolg dat onze afkeer voor de dood zich ook tegen het leven keert, omdat het machteloos staat ten opzichte van de dood.⁵⁶ Leven we door de dood of gaan we dood door het leven? Aan het leven hangt zo een paradoxaal karakter vast. Ik vraag me af of dat een reden is voor onze al even tegenstrijdige houding ten opzichte van die dood. Sommigen willen niet aan de dood denken, anderen moeten aan de dood denken om goed te leven. Sommigen zien de dood als een negatief, deprimerend einde en anderen kunnen waarde in onze vergankelijkheid zien.

Deze gedachten blijven in een verwarring hangen, een verwarring die ook in mijn objecten terug te vinden is. Ze zijn zwaarmoedig door ons lot als vergankelijke wezens en tegelijkertijd zijn ze niets anders dan louter zichzelf als materie. De objecten doen een poging om de fragiele sterfelijkheid aan te raken. ‘Lichte zwaarte’ en ‘Volle leegte’ zijn twee groepen die doorweven zijn van gelijkenissen en overeenkomsten maar tegelijkertijd behandelen ze iets verschillend. Door deze overeenkomsten kunnen werken onder beide groepen vallen, maar voor de duidelijkheid heb ik deze onderverdeling opgesteld. De ‘Lichte zwaarte’ gaat over de zwaarmoedigheid van de materie en de dood die tegengesproken worden door een lichte kant. ‘Volle leegte’ daarentegen kaart de leegte aan die met de dood naar voren komt, zowel de leegte van het verlies als de leegte van ons fragiel bestaan dat we proberen op te vullen met waardevolle dingen. Met dit onderzoek en de juwelen die als resultaat hieruit zijn voortgekomen, tracht ik een houding aan te bieden, die de dood, maar vooral het leven in een nieuw licht zetten. Het is een poging om de mens te laten zien dat onze vergankelijkheid een waardevol ding is in ons leven. Door stil te staan hierbij, kan je beseffen hoe kort onze tijd hier op aarde is en hoe belangrijk het is om die tijd waardevol te maken met de mensen om je heen.

---

⁵⁴ Bachelard, G. (1948) *La terre et les rêveries dus repos*.

⁵⁵ Hallam, E. en Hockey, J. (2001.) *Death, Memory and Material Culture*.

⁵⁶ Uit Volume 2 in: Bataille, G. (1976) *The Accursed share, Vols 2 en 3: The History of Eroticism. And Sovereignty*.

In samenhang met mijn eigen artistieke werk bespreek ik twee kunstenaars uit de beeldende kunsten. Deze heb ik gekozen en besproken op basis van de associaties die ik met hun werk leg. Door hun werk hier aan te kaarten probeer ik de sfeer en de gedachten rond mijn werk helderder naar voren te brengen.

Lichte zwaarte

Roland Barthes beschrijft stenen als ‘inhuman’ omdat ze een onbezielde substantie zijn in zijn ogen die niets anders zijn dan zichzelf.⁵⁷ Stenen waren nochtans een van de eerste materies waarin de mens figuratie in aanbracht die in connectie stond met het spirituele. Stenen kregen namelijk een goddelijke oorsprong toegekend doordat men dacht dat ze ontstonden door uit de hemel op aarde te vallen, alsof goden ze naar beneden wierpen.⁵⁸ En ook in mijn werk kwamen stenen als eerste materie tevoorschijn toen ik met het thema de dood begon. Al in een vorige opdracht, waarin ik werkte rond de band die nabestaanden proberen te behouden met hun overledenen, kwamen stenen aan bod. Stenen hebben een hard, aards karakter dat hun onlosmakelijk verbindt met de natuur en ons aards leven. Toch, hoewel stenen log, zielloos en simpel lijken, bevatten ze een gedeelte dat de mens niet lijkt te doorgronden. Zo worden ze vaak gebruikt in verband met goddelijke of spirituele zaken zoals bijvoorbeeld Stonehenge.⁵⁹ Deze associaties intrigeren me aangezien een steen zo quasi het aardse en het ondoorgrondelijke met elkaar verbindt. Daardoor waren ze hier interessant voor mijn thema vermits deze connectie ook voor de dood geldt. Het is een aards fenomeen en toch is het definitief onbegrijpelijk voor ons als mens.

‘Want stof zijt gij en tot stof zult gij wederkeren.’ Is een bekende zin uit de bijbel die God in het boek ‘Genesis’ tot de mens spreekt, wanneer hij hen uit het aards paradijs verdrijft. Het wil zeggen dat de mens stof is, een vergankelijk en aards iets dat minuscuul en van weinig betekenis is. Een steen is een harde structuur van kleine stofdeeltjes, een materie die hard en krachtig lijkt, hoewel hij tot stof verpulverd kan worden. Een steen is een last, een zwaar object dat moeilijk te dragen is. Het halssieraad, ‘Dust’ (Fig. 2) is een aaneenschakeling van stenen. Een aaneenschakeling van lasten die tot op de aarde rijkt en voorkomt als tē zwaar om te torsen. Toch schuilt er een verrassing in het object, aangezien het al snel lichter blijkt dan gedacht. De stenen zijn namelijk gemaakt van kunststof vermengd met houtschaafsel, wat ervoor zorgt dat het geheel draagbaar blijft. Die draagbare factor heb ik ook via mijn theorie naar voren trachten te brengen, want de dood hoeft niet enkel een last in ons leven te zijn. Daarnaast schuilt er een dualiteit in het object doordat de stenen duurzaam en poreus lijken tegelijkertijd. Ze lijken sterk en eeuwig door hun gelijkenis met stenen, maar langs de andere kant, als je het juweel van dichtbij bekijkt, zit ‘Dust’ (Fig. 2) vol kleine gaatjes, alsof iets de stenen geleidelijk aan aantast.

---

⁵⁷ Barthes, R. (2006) *The language of fashion*.

⁵⁸ Baert, B. (2004) *Omtrent erbarmen en verlangen. Beeld en genese in het werk van Berlinde De Bruyckere*.

⁵⁹ Voor meer informatie zie: <https://www.english-heritage.org.uk/daysout/properties/stonehenge/history-and-research/description/>

Fig. 2 Machteld Lambeets
Dust. 2014
Polyurethaan, ijzer, houtschaafsel.

Ana Mendieta (1948-1985) was een Cubaanse kunstenares in wiens werk ik niet zo zeer concrete overeenkomsten zie op inhoudelijk vlak, maar wel door de sfeer en de associaties die ik bij het werk maak. Ze maakte body-land art waarmee ze de banden, die haar verenigde met het universum, wou herstellen.⁶⁰ Ze vormde silhouetten in het landschap van haar lichaam met veeleer natuurlijke materialen. Haar werk werd door veel critici bekeken als kunst met een feministisch en spiritueel karakter door de aanwezigheid van haar vrouwelijke lichaam, dat in connectie staat met de natuur. Doorheen de link met de natuur en spirituele rituelen werd er ook vaak een eerder gewelddadige sfeer aan haar werk toegeschreven.⁶¹

Ik zie de natuur maar vooral de sfeer van de dood die over haar werk hangt, hoewel deze niet gewelddadig is, voor mij, in *'Isla'* (Fig. 3). Het drijvende silhouet van een levenloos lichaam veroorzaakt een link in mijn gedachten met begrafenisrituelen. Waarin bijvoorbeeld het levenloze lichaam in een bootje gezet wordt om de rivier over te steken naar het hiernamaals. Deze foto is niet geheel dood en verlaten, want hoewel het silhouet een connotatie heeft met een dood lichaam, wordt toch de sfeer opgelicht door de hemel die in het water weerspiegelt. De hemel is een symbool is voor vrijheid, weidsheid en hoop. Het hemelgewelf dat boven onze hoofden altijd aanwezig is als een ankerpunt in ons leven, is door zijn connotaties, één van de redenen dat ik de dood niet als geheel zwart of hopeloos ervaar. De hoop en vrijheid die in de hemel omvat zitten, tracht ik in mijn objecten te vatten door open, grote draadvormen, die als het ware de lucht omvatten en in de stenen komt deze hoop naar voren door de lichtheid en standvastigheid van hun materie.

Fig. 3 Ana Mendieta
Isla, 1981/1984
Zwart-wit foto, 101 x 76 cm

⁶⁰ Ana Mendieta (1987) *Ana mendieta: A retrospective*.

⁶¹ Heartney, E. (2004) *Rediscovering Ana Mendieta*.

Fig. 4 Machteld Lambeets
Withstand, 2014
Ijzer, polyurethaan, houtschool assen.

Iedere keer dat de mens aan de dood denkt en zijn vergankelijkheid ten volle beseft, ontspringt er een nieuw levensbesef. Het leven kan niet zonder de dood en dat geldt ook andersom. *'Withstand'* (Fig. 4) draagt een last met zich mee die het hele juweel naar de aarde dreigt te sleuren en toch houdt het schijnbaar fragiele gedeelte stand in zijn vormelijkheid. De draden zitten verankerd in de steen alsof ze de steen nodig hebben om hen steun te geven. Ze bouwen een lichaam op naar boven toe tot ze in lijnen uiteenvallen. Aan de onderkant komt de steen ter hulp, de sterke rots is een steun en last tegelijkertijd. Want een steen is een last, maar het kan evenzeer de rots zijn waar je op kan steunen in moeilijke momenten. Een rots waar je sterkte en moed kan uithalen, zolang je de steun en niet enkel de last in hem wil ontdekken.

Juwelen die in het dagelijkse leven gedragen worden, hebben meestal een decoratieve functie. De drager wil zijn uiterlijk verfraaien en toont een teken van ijdelheid. Het doel met mijn juwelen is het tegenovergestelde, doordat mijn juwelen een vanitas gedachte in zich meedragen. Ze tonen niet zozeer de rouw of het verdriet en de pijn die de dood veroorzaakt, maar leggen hun vinger op de sluier van onze menselijke vergankelijkheid, net zoals vanitas en memento mori juwelen probeerden te doen in hun tijd. Mijn artistieke werk tracht het onbevattelijke concept van de dood aan te raken en het fundament van alle dingen op deze wereld te openbaren, namelijk dat we allen een korte, maar niettemin waardevolle tijd te spenderen hebben die we moeten koesteren en ondersteunen. Deze wetenschap zou de mens kunnen begeleiden doorheen het leven.

Fig. 3 Machteld Lambeets
Houd me vast, 2014
IJzer, steen, zilver, draad.

Het werk '*Houd me vast*' (Fig. 5) is een poging om de hemel en aarde te verbinden, om leven en dood, het onbekende en gekende te verenigen met elkaar. De steen ligt rustig als altijd in de hand, onverstoort. Daartegenover staat een vorm die lijkt op de steen maar leeg en lichte is. De draadstructuur is leeg en zo groot dat hij kwetsbaar is in zijn bestaan. De draden lijken op een net, maar het bevat geen andere inhoud dan de lucht om ons heen. Daardoor zijn de steen en de draden in wezen tegenovergesteld omdat de steen de grond bevat en het net de lucht. En toch stel ik deze verklaring meteen in vraag, want hoewel de twee vormen tegenovergesteld lijken, doen ze hetzelfde doordat ze het 'niets' behelzen: de draden omklemmen de ongreepbare lucht en de steen bestaat enkel uit een vergankelijk stofje. De dood wordt gesymboliseerd als een verbinding tussen hemel en aarde, tussen wetenschap en godsdienst en tussen het tastbare leven en de ongreepbare dood. Door deze twee objecten bij elkaar te plaatsen wil ik deze sfeer van verbindingen oproepen.

Volle leegte

Dit deel zal ik beginnen met het werk van Eva Hesse om de benadering van mijn objecten in dit gedeelte te kaderen.

“Now art being the most important thing for me, other than existing and staying alive, became connected to this, now closer meshed than ever, and absurdity is the key word... It has to do with contradictions and oppositions.” zegt Hesse in een interview met Artforum, na een lange tijd levensbedreigend ziek te zijn geweest. ‘Absurdity of life’ noemt ze in dit artikel als een mogelijke inhoud van haar werk. De extreemheden in het leven van ieder mens zitten erin vervlochten. Want het leven, haar ziel en haar kunst kunnen, in haar ogen niet van elkaar gescheiden worden, alles is onvoorwaardelijk verbonden.⁶² Deze verklaring verraste me toen ik hem las aangezien het de essentie bevat van alle contradicties en tegenstellingen die ik in mijn werk gezocht heb. Het leven is één en al absurditeit, de dood is daar enkel een aspect van, maar misschien wel de grootste tegenstelling die men tegenover het leven kan plaatsen. Alle tegenstellingen en verwarringen die dit thema naar voren brengt, vinden hun oorsprong in de vermenging van het leven en de dood. De lichtheid en zwaarte, de grote, volumineuze, lege vormen bijvoorbeeld, zijn normaal en absurd tegelijkertijd, maar noodzakelijk als het gaat over de dood, aangezien de dood en het leven zelf vol zitten van paradoxen in alle vormen en maten.

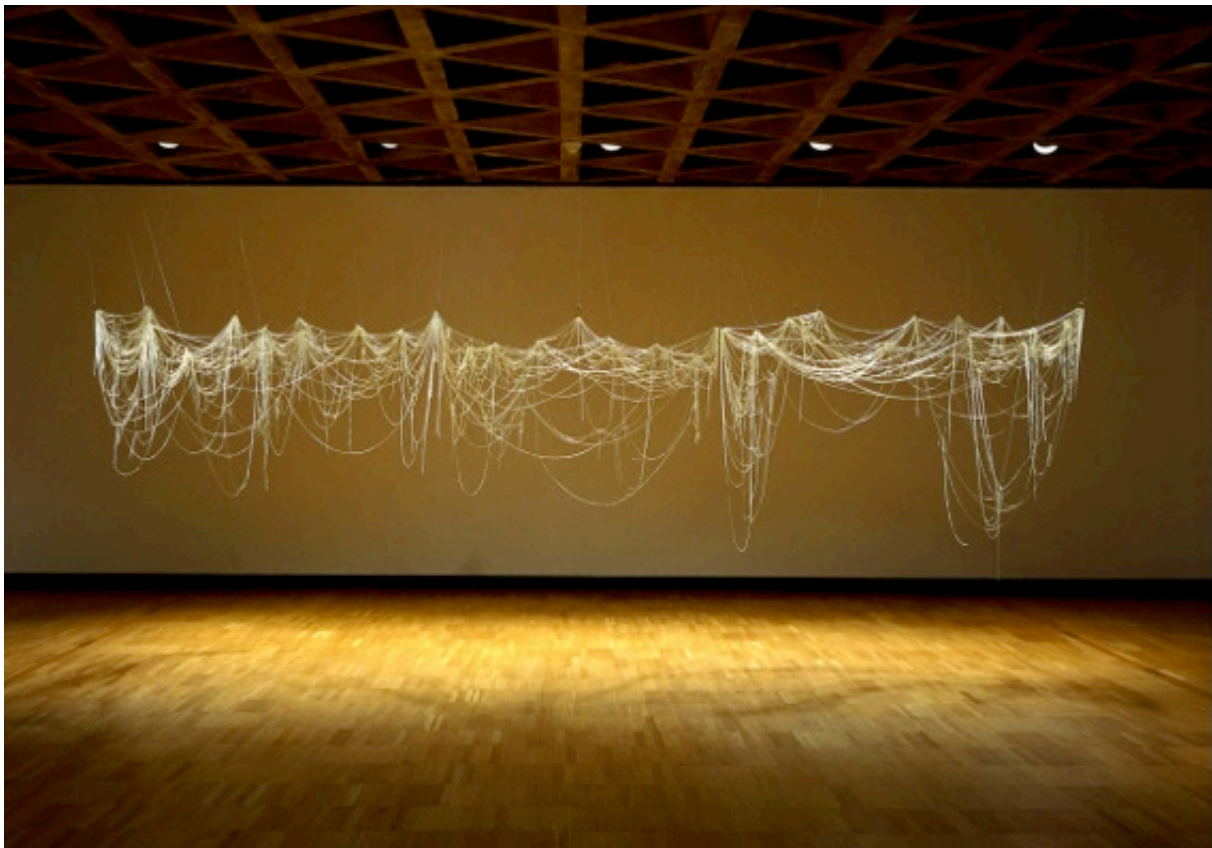

Fig. 4 va Hesse
Right after, 1969
Glasvezel

⁶² Nemser, C. (1970) *An interview with Eva Hesse*.

Eva Hesse haar werk *'Right after'* (Fig. 6), is de leegte die vol fragiele draden hangt, alsof ze niet in de kamer hangen, maar boven een wereld. Ik weet niet of ik het totale beeld eng moet vinden of dat ik de schoonheid laat overheersen in mijn interpretatie van het werk. Eva Hesse zelf vond dat ze met het werk in de zone van de schoonheid beland was door er teveel aan te werken, wat niet haar bedoeling was. Ze beschrijft dat het eerst simpel en extreem was in zijn eenvoudigheid, het leek op een groot niets. Dit grote niets was iets dat ze wou bereiken, maar door pas later weer op het werk terug te komen, kreeg ze een gevoel dat het nog niet voltooid was. In het interview betreurt ze deze ingreep, net omdat ze het 'niets' verloor en de stap naar schoonheid toe zette.⁶³

Fig. 5 Machteld Lambeets
Alleen zijn stil, I, 2014
IJzer.

'Alleen zijn, stil' (Fig. 5) bevat geen enkele materie die visueel of tastbaar voor echte stevigheid zorgt, ze zijn schaduwen of herinneringen van een object, want ze behelzen niets meer. Als netten zitten ze vol met hun gevangen lucht en leegte, die ze niet kunnen blijven vasthouden. *"Doelloos zit ik, Gods doel is de doelloosheid. maar voor geen mensch is het weggelegd dit bij voortduring te beseffen."* zegt Nescio, de Nederlandse schrijver, in zijn boek *Titaantjes*.⁶⁴ Zoals Nescio zegt is Gods doel de doelloosheid, de doelloosheid van het leven zit ingebakken in ons bestaan, ieder mens moet voor zichzelf een poging wagen om zijn bestaan in te vullen met waardevolle dingen en momenten. Door aan je eigen vergankelijkheid te denken, sta je hier bij stil. Maar door een geliefde te verliezen, kom je zelf plots in de onmetelijke doelloosheid terecht. Ook de sieraden zitten op de grens van het niet bestaan. *'Alleen zijn, stil.'* (Fig. 7) is de pure leegte, een niets die de doelloosheid vat. Eva

⁶³ Nemsler, C. (1970) An interview with Eva Hesse.

⁶⁴ Nescio. (2010) *Verzameld proza en nagelaten werk*.

Hesse wou 'het niets' bereiken waarin ze de absurditeit van het leven zag doorschemeren.⁶⁵ Eerder in mijn werkproces had ik twijfels over die leegte in de draadobjecten. 'Alleen zijn, stil' (Fig. 7), leek soms zo leeg dat hij niet bestond of geen aandacht kreeg. Het heeft een tijd geduurd om te beseffen dat net deze leegte en 'niet-zijn' passend zijn voor deze objecten, net omdat de dood de pure leegte belichaamt. De dood is het niet-zijn voor de mens, de leegte die we allen tegemoet gaan maar toch niet geheel kunnen bevatten aangezien we in het ontastbare grijpen.

Fig. 8 Machteld Lambeets
Als ik troost kon zijn, I, 2014
IJzer, waxdraad(linnen)

Fig. 9 Machteld Lambeets
Als ik troost kon zijn, II, 2014
IJzer, waxdraad(linnen)

'Right after' (Fig. 6) van Eva Hesse roept bij mij een gedachte aan Moira, de schikgodinnen op. De mythe gaat dat zij de fragiele levensdraad van de mens sponnen en beslisten over het moment van het doorknippen, de dood.⁶⁶ De fragiele draden in de lucht lijken immers zo kwetsbaar te zijn dat ze ieder moment kunnen doorknappen, dat hen geen lang leven beschoren is. 'Right after' (Fig. 6), dat uit glasvezels is opgebouwd, kan in zijn fragiliteit niet lang bestaan. Vele van Eva Hesse's werken vielen uiteen en zijn zo kwetsbaar dat gedurende langere tijd tentoonstellen tot beschadiging leidt.⁶⁷ Door een verkeerde beweging kan men de draden namelijk doen breken en vernietigt men zijn originele staat. De draadobjecten zoals 'Alleen zijn, stil' (Fig. 7) vatten niet enkel het niets maar ze bevatten ook een broosheid die met liefde en zorg intact gehouden moet worden. Want deze draden vormen een skelet, een fundament van iets dat ooit gaat zijn, iets dat op het begin staat van een nieuw leven.

⁶⁵ Nemser, C. (1970) *An interview with Eva Hesse*.

⁶⁶ Timmer, M. (2001) *Van Anima tot Zeus*.

⁶⁷ Sigrun. (2012) *Eva Hesse & 'the total absurdity of life.'*

Fig 10. Machteld Lambeets
Als ik troost kon zijn III, 2014
IJzer, waxdraad(linnen)

Met skeletten van draad toon ik de fragiliteit en daarbij ook de intieme kant van de objecten. Ze tonen net dat gedeelte wat andere objecten niet graag prijsgeven, namelijk hun fundamentele structuur. De objecten lijken naakt voor ons te staan in hun kwetsbare gedaante. Alsof ze niets wezenlijkers willen zijn dan hun eigen broze omhulsel.

Hoewel de objecten in een melancholische sfeer komen door de grauwe kwetsbare ijzerdraad, wil ik de liefde aankaarten die de fragiliteit kan oproepen. De drager moet de juwelen met zorg behandelen, hij moet ze koesteren in zijn nabijheid om hen te beschermen in hun bestaan. Mensen zijn, ook al lijken we sterk, net zo fragiel als de draden. Net als hen hebben wij mensen het nodig om geliefd te worden en lief te hebben. Gehecht zijn aan personen zorgt namelijk voor een basis voor emotionele groei een veerkracht.⁶⁸

Het gehaakte gedeelte in de halssieraden is een ondersteuning voor het kwetsbare draad gedeelte. Haken en breien zijn technieken die men gebruikt om dekens en truien te maken, vaak samenhangend met een familiale sfeer. Het roept de associatie op met grootmoeders en moeders die hun kroost in de koude winter willen beschermen tegen de koude. De gehaakte structuur is in de meeste gevallen hier dan ook de grootst ondersteunende factor, ook al dreigt hij soms zelf uiteen te vallen.

Fig 11. Machteld Lambeets
Luchtige aarde, 2014
Ijzer, messing, houtschaafsel, lijn

'Luchtige aarde' (Fig. 11) is een poging om het aanwezige en het afwezige te vatten. Net zoals 'Houd me vast' (Fig. 5) bevat het sieraad duidelijke visuele tegenstellingen door volle en lege vormen te combineren. Het is een schipperen tussen de last loslaten en vasthouden, tussen het vasthouden van een overleden geliefde en het loslaten ervan.

Want de dood neemt een aanwezig persoon uit het leven weg en verandert hem in enkele ogenblikken tot een levenloos beeld.⁶⁹ Enkel representaties blijven over om hem aanwezig te houden onder de levenden. Deze beelden verzachten het verlies, ze staan als een gemaakt beeld tegenover het beeld van de dood dat zich zomaar vormt. Maar uiteindelijk moet men

⁶⁸ Mallon, B. (2008) *Dying, death and grief*.

⁶⁹ Belting, H. (2001) *An Anthropology of Images. Picture, medium, body*.

onder ogen komen dat de aanwezige afwezig is, ook in het beeld. Het beeld van de overledene dat zich door herinneringen en materiële zaken levend houdt, zwakt na verloop van tijd onomkeerbaar af en is in wezen geheel afwezig.⁷⁰

De lege vormen, in *'Luchtige aarde'* (Fig. 11), zijn een herinnering aan de volle vormen, ze moeten zich staande houden om hun vorm te behouden naast de zware lasten rondom hen. Door de afwisseling van volle en lege vormen wou ik een opening oproepen tussen het vervolledigen van de vormen en net de afbraak er van. Zijn de volle vormen aan het verdwijnen of worden ze opgebouwd?

'Luchtige aarde' (Fig. 11) vat de twee onderverdelingen in mijn artistieke werk goed samen door de vormen van gewichten te combineren met hun lege draadstructuur. Niet alleen zijn ze vormelijk een tegenstelling maar qua inhoud ook. Ze zien er letterlijk tegelijkertijd vol en leeg uit want geen inhoud en opvulling wisselen elkaar af. De volle vormen bevatten niets anders dan de vergankelijke materie hout, die al snel vergaat indien men het niet onderhoudt. De lege vormen echter creëren een venster waardoor de achtergrond aandacht krijgt. In dit geval is het de drager die zichtbaar wordt, een mens die al even sterfelijk is als het hout zelf. Het hout waaruit ze zijn opgebouwd, vormt eveneens een link met de grond. Het zijn klompjes aarde die rond je nek hangen maar toch onlosmakelijk de link leggen met de grond onder je voeten. Alsof ze je hoofd en voeten met elkaar kunnen verbinden door associaties, alsof ook zij een poging wagen om de hemel en aarde, het onbevattelijke en het materiele, het einde en de hoop en de mens en de natuur te verbinden.

---

⁷⁰ Belting, H. (2001) *An Anthropology of Images. Picture, medium, body.*

Besluit

Dit onderzoek is begonnen met de rouw als zijnde een ervaring vol natuurlijke tegenstellingen, zoals het loslaten en vasthouden, het verdriet en hervonden vreugde, het nut en de nutteloosheid der dingen. Al snel leerde ik echter dat dit geen toereikende beschrijving was, de rouw was groter en hield meer in dan ik dacht. Maar ik leerde vooral dat de dood onze houding tegenover over de dood, die de vooraf gaat aan de rouw, een reden is waardoor het problematisch gesteld is met de rouw vandaag de dag.

Het zichtbaar maken van de dood was een eerste stap in mijn artistiek project, maar toch bleek dat niet het uiteindelijke doel van mijn project te zijn. De juwelen zouden dan als tekens moeten fungeren naar de buitenwereld toe zodat mensen de rouwjuwelen konden herkennen. Toch zijn mijn juwelen geen belichaming geworden van de dood of het verdriet. Ze waren geen letterlijke uitbeelding van de gevoelens van de rouw, maar evolueerden naar objecten die de sfeer weerspiegelen van het wezenlijk karakter van de mensheid. Want de mens is een vergankelijk, fragiel en complex wezen, maar we vergeten vaak deze gebrekkige kant.

Het is een universeel gegeven dat de mens doodgaat, maar het is niet voor iedereen weggelegd om hier vaak bij stil te staan. De mens heeft namelijk de illusie van duurzaamheid, van eeuwigheid nodig in zijn denken, de mens wordt zelfs verleid tot het geloven in de onsterfelijkheid van een discontinu(eindig) beginsel in zichzelf volgens Bataille.⁷¹ We vergeten allemaal onze eigen vergankelijkheid, maar door mijn juwelen wordt de drager zich telkens weer bewust van de dood, om daardoor een nieuw levensbesef te ontvangen. In deze zin zijn de juwelen intieme vanitas tekens, aangezien ze niet de hele omgeving maar enkel de drager aan zijn vergankelijkheid doen denken. Aangezien ik vanuit de universele rouw en dood vertrokken ben, is deze intimiteit een ontdekking, maar een belangrijke factor gebleken in dit onderzoek. Het is voor mezelf belangrijk dat mijn juwelen door iemand gedragen worden die zich kan identificeren met de sfeer in mijn objecten. Dat de drager een persoon is die voeling heeft met de positieve boodschap in de objecten en er steun uit kan halen. Maar tegelijkertijd evenwel steun en genegenheid kan terugbezorgen aan het object in hun band als drager en intiem juweel.

In het begin van dit onderzoek gebruikte ik natuurlijke materialen zoals, kiezelstenen en wol, maar naarmate het project vorderde kwamen ijzerdraad en polyurethaan-stenen tevoorschijn. Ijzerdraad en polyurethaan-stenen bleken vele interessante paradoxen op te roepen en de sfeer waarin ik het vergankelijk karakter van de mens zag doorschemeren. Een volgende stap in mijn onderzoek zou zijn dat ik de natuurstenen er weer zou bijhalen. Want in *'Houd me vast'* (Fig. 5) zie ik een fundamentaliteit die ik misschien nog mis in bijvoorbeeld *'Dust'* (Fig. 2). Stenen zijn gecreëerd door de natuur die hen doorheen de jaren hun ruwe of gladde uiterlijk bezorgt. In deze creatie zit iets intrigerend, krachtig en ruw. Daarom wil ik de steen verder onderzoeken en trachten te achterhalen wat hij me als materie meer te bieden heeft in verband met dit thema.

---

⁷¹ Bataille, G. (1957) Oeuvres complètes, 10e deel. L'erotisme.

1. Bibliografie

Literaire bronnen

- Ariès, P. (1977) *Het uur van onze dood. Duizend jaar sterven begraven, rouwen en gedenken.* vertaald door Roo-Raymakers, R. (1987) Amsterdam: Elsevier.
- Bachelard, G. (1948) *La terre et les rêveries dus repos.* Parijs: J. Corti.
- Baert, B. (2004) *Omtrent erbarmen en verlangen. Beeld en genese in het werk van Berlinde De Bruyckere.* In De Bruyckere, B. (2004) *Berlinde De Bruyckere: Één, 2002-2004.* (catalogus voor een tentoonstelling in De Pont, 22 januari- 29 mei 2005). Tilburg: De Pont.
- Barthes, R. (2006) *The language of fashion.* New York: Bloomsbury publishing.
- Bataille, G. (1957) *Oeuvres complètes, 10e deel. L'erotisme.* Parijs: Gallimard.
- Bataille, G. (1976) *The Accursed share, Vols 2 en 3: The History of Eroticism and Sovereignty.* Vertaald door Hurley, R. (1991) New York: Zone books.
- Belting, H. (2001) *An Anthropology of Images. Picture, medium, body.* Princeton & Oxford: Princeton University Press.
- Bleyen, J. (2004) *De Boom valt zoals hij helt. Hedendaagse opvattingen over de intieme dood.* In: Vanheeswijk, G. en Van Herck, W. (red.) *Religie en de dood. Momentopnamen uit de geschiedenis van de omgang met de dood.* Kapellen: Pelckmans. pp. 114-137.
- Cuvelier, F. (1990) *Leven met dood en begrenzing.* Tijdschrift voor Relatie-Ontwikkeling, 44, pp. 1-2.
- De Geus, B. en Heijden van der, J. en Maat, A. en Ouden den, D. (1985) *Een scone leerlinge om salich te sterven. Een middeleeuwse artes moriendi.* Utrecht: Hes uitgevers.
- Epicurus. (341-270 v.C) *Over de natuur en het geluk.* Vertaald door Keimpe in 1998, A. Groningen: Historische uitgeverij.
- Gezelle, G. (1949) *Dichtwerken, deel 1 en 2.* 3^e druk. Amsterdam: Veen.
- Hallam, E. en Hockey, J. (2001) *Death, Memory and Material Culture.* Oxford: Berg.
- Heartney, E. (2004) *Rediscovering Ana Mendieta.* Art in America, (november), pp. 139-143.
- Howarth, G. (2000) *Dismantling the boundaries between life and death.* Mortality, 5 (2), pp. 127-138.
- Kellehear, A. (1990) *Dying of cancer. The final year of life.* Melbourne: Harwood.

- Kübler-Ross, E. en Kessler, D. (2006) *Over rouw: de zin van de stadia van rouwverwerking*. Amsterdam: Ambo Anthos.
- Mallon, B. (2008) *Dying, death and grief*. London: Sage.
- Martelaere de, P. (1993) *Een verlangen naar ontroostbaarheid. Over leven, kunst en dood*. Amsterdam: Meulenhoff.
- Martelaere de, P. en Offermans, C. (1998) *Interview met Patricia De Martelaere*. In *Observant: studentenblad Universiteit Maastricht*, Maastricht.
- Mendieta, A. (1987) *Ana mendieta: A retrospective*. (Catalogus van de tentoonstelling in The New Museum, november 20, 1987 – januari 24, 1988) New York: The New Museum of Contemporary Art
- Neimeyer, R. A. (1998) *Lessons of Loss: A guide to coping*. New York: McGraw Hill.
- Nemetschek, M. (2006) *Gelukkig de treurenden, want zij zullen getroost worden*. Kampen: Kok.
- Nemser, C. (1970) An interview with Eva Hesse. *Artforum*. (mei), pp. 59-63.
- Nescio (2010) *Verzameld proza en nagelaten werk*. Amsterdam: Van Oorschot.
- Nietzsche, F. (1882) *De vrolijke wetenschap*. Vertaald door Hawinkels. P. (2003) Utrecht: Arbeiderspers.
- Norbert, E. (1984) *De eenzaamheid van stervenden in onze tijd*. Amsterdam: Meulenhoff.
- Regan, H. (2008) *Loved Ones Remembered Through Mourning Jewellery*. *The Antique Quarterly*, summer, pp. 3 en 10.
- Schwenger, P. (2006) *The Tears of Things. Melancholy and Physical Objects*. Minnesota: University of Minnesota Press.
- Seneca, L. A. (4 v.C.-65 n.C) *Dialogen. Seneca, Lucius Annaeus*. Vertaald door Janssen, T. H. (2006) Amsterdam: Boom.
- Scarisbrick, D. (2007) *Rings. Jewelry of Power, Love and Loyalty*. London: Thames & Hudson.
- Smilde, M. (2011) *Raarhoek*. Utrecht: Arbeiderspers.
- Somers, P. (1997) *Gebroken wit. Bewust omgaan met de dood*. Leuven: Van Halewijck.
- Spruit, R. (1986) *De dood onder ogen. Een cultuurgeschiedenis van sterven, begraven, cremen en rouw*. Houten: De Haan.
- Stroebe, M. en Schut, H. (1995) *The Dual Process Model of Coping with Loss*. Paper presented at the International Workgroup on Death, Dying and Bereavement. Oxford, UK.

- Timmer, M. (2001) *Van Anima tot Zeus: encyclopedie van begrippen uit mythologie, religie, alchemie, cultuurgeschiedenis en analytische psychologie*. Rotterdam Lemniscaat publishers.
- Underwood, T. (2011) *Essential Adornment: Why Jewellery is Important in Society*. The triple Helix, (April), pp. 18-20.
- Vanden Bosch, G. (1991) *Hemel hel en vagevuur. Preken over het hiernamaals*. Leuven: Davidfonds.
- Verhaeghe, P. (2012) *Identiteit*. Amsterdam: De bezige bij.
- Welten, R. (2011) *Een plaats voor de dood in het leven. Naar een fenomenologie van rouw*. In: Ettema, E. J. en Wobbles, T. (red.) *Filosofie, geneeskunde en de dood*. Utrecht: De tijdstroom.

Internet bronnen

- Bracke, E. (2013) Interview: The Wilde Things. In: CURENT OBSESSION. Te vinden op: <http://current-obsession.com/TAKEAWAY-1> (Geraadpleegd: 12/10/2013)
- Het Mauritshuis. (g.d.) *Pieter claes. Vanitas stilleven*. (www) Het Mauritshuis. Te vinden op: <http://www.mauritshuis.nl/index.aspx?FilterId=974&ChapterId=1163&ContentId=14606> (Geraadpleegd: 22/04/2014)
- KMSKA. (g.d.) *Vanitas*. (www) Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen. Te vinden op: <http://www.kmska.be/nl/collectie/highlights/Vanitas.html> (Geraadpleegd: 25/04/2014)
- Nuala, D. (g.d.) *Mourning jewellery*. (www) England prm. Te vinden op: <http://england.prm.ox.ac.uk/englishness-nuala-doherty-mourning-jewellery.html> (Geraadpleegd: 4/10/2013)
- Palliatieve zorg Oost-Vlaanderen. (2008-2014) *Rouwzorg*. (www) Netwerk palliatieve zorg. Te vinden op: www.palliatieve.org/professioneel/rouwzorg (Geraadpleegd: 28/12/2013)
- Wyhe van, J. (2002) *Darwin online*. (www) Darwin online. Te vinden op: <http://darwin-online.org.uk/> (Geraadpleegd 30/04/2014)
- Sigrun. (2012) *Eva Hesse & 'the total absurdity of life.'* Sub Rosa weblog (www) 12 januari. Te vinden op: <http://omstreifer.wordpress.com/2012/01/12/eva-hesse-the-total-absurdity-of-life/> (Geraadpleegd: 30/04/2014)
- The National Gallery. (g.d.) *Memento Mori*. (www) The National Gallery. Te vinden op: <http://www.nationalgallery.org.uk/paintings/glossary/memento-mori> (Geraadpleegd: 25/04/2014)

Verdere Literatuur

- Blok, C. (2003) *Beeldvertalen: de werking en interpretatie van visuele beelden*. Amsterdam: University Press.
- Gell, A. (1998) *Art and Agency*. Oxford: Oxford University Press.
- Hallam, E. en Hockey, J. en Howarth, G. (1999) *Beyond the Body. Death and Social Identity*. London and New York: Routledge.
- Harran, J. en Harran, S. (1997) *Remembering a loved one with mourning jewelry*. Antique week, December.
- Heidegger, M. (1927) *Sein und Zeit*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Klass, D. (1996) *Grief in an Eastern Culture: Japanese ancestor worship*. In Klass, D. en Silverman, P. R. en Nickman, S. L. (red.) *Continuing Bonds: new understandings of grief*. Washington: Taylor & Francis.
- O'Rourke, M. (2011) *The long goodbye*. New York: Riverhead books.

Afbeeldingen

Foto titelblad:

- Lambeets, M. (2014) *Als ik troost kon zijn*. Close up. Eigen foto.

Fig. 1 Gold mourning ring:

- The British Museum (1673) mourning ring. (www) The British Museum. Te vinden op: http://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=34384&partId=1 (geraadpleegd: 17/03/2014)

Fig. 3 Ana Mendieta:

- Mendieta, A. (1981/1984) Ana Mendieta. (www) Women environmental artists directory. Te vinden op: <http://weadartists.org/artist/mendietaa> (Geraadpleegd: 28/04/2014)

Fig. 6 Eva Hesse:

- Sigrun. (2012) *Eva Hesse & 'the total absurdity of life.'* Sub Rosa weblog (www) 12 januari. Te vinden op: <http://omstreifer.wordpress.com/2012/01/12/eva-hesse-the-total-absurdity-of-life/> (Geraadpleegd: 30/04/2014)

Fig. 2, 4, 5, 7, 8, 9, 10 en 11 Machteld Lambeets:

- Lambeets, M. (2014) *De draagbare dood*. Eigen foto's.

